

Foreword

DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-2SI-8-31>

The special issue of *Turkic Studies Journal* (Astana, Kazakhstan) is dedicated to the theme “**Textology of Turkic Written Monuments.**” First, we would like to clarify our understanding of the terms *textology* and *Turkic written monuments*.

By *Turkic written monuments*, we refer not only to the earliest texts composed in Turkic languages using a particular script during a specific historical period. Research in this field may encompass written monuments recorded in a wide variety of writing systems, including runic inscriptions; texts written in Sogdian, Uyghur, Manichaean, Syriac, and Arabic scripts; texts composed in Brahmi and Tibetan scripts; as well as texts written in Latin and Armenian alphabets and in various forms of Cyrillic writing, among others.

Turkic written monuments are likewise not limited to the earliest medieval written documents in Turkic languages. For us, the key criterion is whether a given text can be regarded as a historical written monument of a particular Turkic language. For languages that developed a written tradition relatively recently (for example, in the nineteenth or even the twentieth century), such historical linguistic monuments include their earliest attestations and first published texts. These comprise materials collected by researchers and recorded using various systems of scholarly transcription, as well as the first primers, dictionaries, grammars, and translations of religious texts into these languages by missionaries (for example, translations of the Bible or the Qur'an).

The editorial board adopts a broad definition of *textology* as a scholarly field encompassing a wide range of studies that enable researchers to read, reconstruct, and reproduce the text of a historical written monument and to understand its meaning. Through such work, we gain access to information about the culture, history, and worldview of the ethnic communities whose languages are represented in these monuments.

Textological research may address a wide range of important issues, which can be grouped as follows:

1) Decipherment and reconstruction of the text itself, including:

- the identification and reading of textual signs, particularly in manuscripts and inscriptions that are poorly preserved;
- the reconstruction of lost or damaged passages through the use of parallel texts (the textological component in the classical sense of textology) as well as modern technological methods, such as spectral imaging and three-dimensional analysis of the text-bearing medium (parchment, paper, papyrus, cuneiform fragments, rock surfaces, etc.);
- the study of the orthographic characteristics of the writing system employed, including the inventory of signs, variation in their forms, their functions and meanings, patterns of their combination, and orthographic conventions;

For citation: I.A. Nevskaya Foreword // *Turkic Studies Journal*. 2026. V. 8. №2SI. P. 8-31. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-2SI-8-31>

Дәйексөз үшүн: И.А. Невская Алғысөз // *Turkic Studies Journal*. 2026. Т. 8. № 2SI. 8-31 б. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-2SI-8-31>

Для цитирования: И.А. Невская Предисловие // *Turkic Studies Journal*. 2026. Т. 8. №2SI. С. 8-31. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-2SI-8-31>

- the transliteration and transcription of the text;
- the investigation of its phonetic, morphological, syntactic, and lexical features;
- the translation and interpretation of the text.

2) Intertextuality, that is, the study of a given text in relation to other texts, including:

- the determination of the genre to which the monument belongs;
- the identification of genre-specific features characteristic of the broader corpus of texts within that genre;
- the identification of common motifs and formulaic expressions (for example, epic formulas in epic texts), as well as typical textual components and the means by which they are expressed (for example, the expression of lamentation or regret in epigraphic texts);
- the comparison of a particular version of a text (for example, a manuscript copies of a well-known sutra) with other extant versions in order to identify textual variants, divergences, and distinctive features;

- **stemmatology** (from Latin *stemma*, “family tree”), a branch of philological textology concerned with reconstructing the history of a text and establishing its genealogical tree (*stemma codicum*) through the analysis of surviving manuscripts and their textual variants; in other words, determining the origins and subsequent development of different versions of a text;

- the study of translations of a text into other languages and the identification of the original source text underlying each translation, among other related issues.

3) Comparative and Historical Linguistic Research Based on Texts, aimed at identifying, describing, and dating particular linguistic phenomena attested in historical texts from specific periods, both within related and unrelated languages.

4) Historical and Cultural Interpretation of Texts, without which an adequate understanding of a text is often impossible. Written monuments, in turn, provide unique and irreplaceable firsthand evidence concerning the language, culture, and history of the peoples to whom they belong.

Closely related to this already extensive, though by no means exhaustive, range of problems addressed by textology is the creation of electronic corpora of historical texts of various types. Such corpora are linked to textological research through a reciprocal and mutually reinforcing relationship. On the one hand, the construction of such databases is impossible without preliminary textological work, including the selection of texts for inclusion, the structuring of databases according to their intended users, and the formulation of specific research objectives. On the other hand, these databases facilitate textological investigations and contribute to their objectivity by providing access to extensive and diverse textual materials, while simultaneously enabling their analysis through statistical methods.

Another important aspect of textological research is the integration of heterogeneous data and databases into unified knowledge networks. Such networks connect specialized databases from different disciplines and fields of study and make it possible to conduct simultaneous searches across all of them. Services of this kind are already provided by some libraries and are currently under development elsewhere.

Even this brief overview of the themes and issues addressed by textological and related research demonstrates the extent to which these areas are interconnected and mutually dependent, a fact that is clearly illustrated by the contributions included in the present volume.

This special issue of *Turkic Studies Journal* represents the first attempt to implement such a broad approach to textological studies in practice. At first glance, some of the articles included may appear to belong to fields rather distant from “pure” or classical textology. Alongside studies devoted to the textology of Old Turkic and Middle Turkic written monuments, the issue contains articles addressing the historical context of the creation of particular monuments, as well as

contributions dedicated to electronic databases of Turkic written heritage. The largest group of contributions is devoted to the textology of Old Turkic written monuments. This category includes the following studies: I.L. Kyzlasov's *Toward the Foundations of the Textology of Runic Inscriptions*; I.A. Nevskaya, M.V. Vavulin, and L.N. Tybykova's *A New Reading of the Tuekta IV (A 88) Inscription Based on 3D Documentation*; T. Moldabay's *Translation and Commentary on a Copy of the Latāfat-nāma Written in the Old Uyghur Script (from the Collection of the Otyrar Library)*; R.A. Avakova, A.A. Avaliev, and E. Bayat's *The Functioning of the Verb bol- in Analytic Constructions in Legal Documents of Uyghur Civil Acts from the Tenth to Fourteenth Centuries*; and T.Z. Qaiyrken's *The Chinese Inscription on the Kultegin Monument: A Historical and Source-Critical Analysis*.

I.L. Kyzlasov's article synthesizes the results of his longterm research on the runic written monuments of Eurasia and presents the principal elements of his conception of the Old Turkic runic tradition. These include the deep roots and original sacred character of an ancient protorunic priestly script; the literacy and education of the users of the Asian runic script and the hereditary existence of a professional class of scribes in the Second Eastern Turkic Khaganate on the Orkhon during the first third of the eighth century; evidence for the existence of archetypes of stone-carved epitaphs in the form of wooden rods inscribed on all sides; the preservation of a particular genre of ancient ritual poetry – funerary lamentation – in the Yenisei epitaphs produced between the eighth and twelfth centuries in the Old Khakas state; the retention in both Orkhon and Yenisei epitaphs of the especially archaic ascending “staircase” method of writing, whereby texts were read from the bottom line upward; the status of local runic writing as an official script in the Uyghur and Old Khakas states after the adoption of Manichaeism as a state religion; the consequent emergence of monastic communities and the spread of literacy; and the appearance of a new category of runic inscriptions – religious rock inscriptions of either personal devotional or broader missionary content – alongside the epitaphic texts traditionally carved on stelae within the Orkhon and Yenisei traditions.

The article by I.A. Nevskaya, M.V. Vavulin, and L.N. Tybykova presents a revised interpretation of the Tuekta IV runic inscription from the Altai Mountains, based on data obtained through digital photogrammetry. The study illustrates the long and often challenging process of establishing the true content of the rock inscriptions of the Altai region. Traditional methods used in the study of Altai runic monuments, such as direct-contact analysis, often prove insufficient because of the specific characteristics of these inscriptions. The runes are distinguished by extremely fine incisions, small-sized characters, partially damaged surfaces, and the presence of petroglyphs from different periods. Since 2017, the authors have employed three-dimensional documentation methods that provide highly detailed recordings of individual signs. Through the analysis of the resulting three-dimensional data, the authors identified and corrected several errors in the original reading and interpretation of the Tuekta IV inscription (signs 1-16), achieved a more precise identification of all signs in the initial section of the second line comprising the first twenty-one characters, and proposed a possible interpretation of the central segment of the inscription (signs 17-23), which had previously remained undeciphered. The probable decipherment of the symbols in the second line also made it possible to revise earlier readings and interpretations proposed by fellow Turkologists. As a result, the authors offer a new and more substantiated interpretation of the inscription as a whole and expand the known lexical inventory of Old Turkic through the well-founded reading of the verb *s(ä)č-l(i)n-* ‘to be chosen, to be selected’, a form not previously attested.

T. Moldabay's article presents a translation of *Latāfatnāma*, based on a copy of the Kabul version written in the Old Uyghur script and preserved in the collection of the Otyrar Library of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. The text comprises 56 pages and 313

lines. This monument reflects linguistic features characteristic of the Turkic language of the Karakhanid period. At the time when *Latāfatnāma* was composed by Khujandi, a common literary koine was generally in use. This literary language incorporated elements of local dialects and enjoyed a broader circulation than earlier literary languages. The dialectal basis of this koine differed from that of such works as *Kutadgu Bilig* and *Atabat al-Haqāʾiq*. The author's research demonstrates that the language most closely related to that of *Latāfatnāma* is Khwarezmian Turkic. The primary aim of the study was to translate the work, provide commentary, and introduce the text into scholarly circulation. The research includes an analysis of the history of the monument's study and of the historical figures associated with it, while also offering a number of original scholarly interpretations. On the basis of the lines *Tabīʾatdīn çıķardım naẓm bisyār / acunda bulmadım ikev ħarīdār* ("I composed many poems reflecting my nature, yet I found not even two patrons in this world"), the author suggests that Khujandi may have produced other works as well, thereby expanding the corpus of known authors who contributed to the literary culture of that period.

The article by R.A. Avakova, A.A. Avaliev, and E. Bayat examines the functioning of the verb *bol-* within analytic constructions found in legal and juridical documents, drawing on a corpus of Uyghur civil acts dating from the tenth to the fourteenth centuries. The authors focus primarily on phraseological combinations and the semantics of expressions containing this verb, which serves a key role in the formation of legal modality, predicative relations, and conventional formulae characteristic of the administrative written language of Old Uyghur during this period. The study is based on a wide range of Uyghur civil documents from the tenth to fourteenth centuries, including contracts of sale, debt acknowledgements, marriage agreements, and other legal texts, thereby also providing valuable insight into the legal norms of the time. This article offers the first comprehensive analysis of the functioning of the verb *bol-* in Uyghur civil acts. The authors demonstrate that *bol-* was widely employed as an auxiliary verb, combining with nouns, adjectives, and converbs in analytic constructions and forming a variety of stable legal formulae and juridical clichés.

T.Z. Qaiyrken's article is devoted to a historical and source-critical analysis of the Chinese inscription on the Kultegin monument. The Kultegin monument constitutes one of the most important sources of information on the history of the Ancient Turks and their diplomatic relations with the Chinese Empire during the early medieval period. The stele was erected in 732 CE in honor of Kultegin, the son of Elteris Qutluq Qağan, the founder of the Second Turkic Khaganate. Three sides of the monument bear an inscription in Old Turkic, while the fourth side contains a text in Chinese. Together, these inscriptions recount the history of the Ancient Turkic khaganates, their relations with neighboring states, and the internal struggles among Turkic tribal confederations. The article presents a new and refined reconstruction of the Chinese text, together with translations of its reconstructed fragments. The Chinese inscription contains detailed information regarding dates, locations, historical figures, and significant events, enabling it to serve as an important source for the verification of other historical records, particularly the Old Turkic inscription on the same stele. The author demonstrates the interrelationship among three major sources of information concerning the events described in the Kultegin inscription: the traditional Chinese dynastic chronicles, the Old Turkic runic inscription, and the Chinese text on the monument itself. Considered together, these sources provide a reliable and multifaceted account of the history of the Ancient Turkic khaganates and their interactions with other contemporary states.

The category of studies devoted to **the textology of Middle Turkic written monuments** includes the articles by K.K. Aubakirova and M. M. Isakhanova Kyrdzha, *A Textological Analysis*

of the Mamluk-Kipchak Manuscript “*Kitāb Muqaddima*” (Fifteenth Century): Based on the Aya Sofya MS 1451 and “*Fiqh Ḥanafī*” MS 721 Versions, and by K.B. Sultanbek, *The Medical Manuscript “Kitāb-ı İlm-i Tıbb”*: Transcription and Foundations of Scholarly and Textual Analysis.

The article by K.K. Aubakirova and M.M. Isakhanova Kyrdzha examines a religious monument written in a Middle Turkic language, namely Kipchak, in Arabic script during the Mamluk period. The study focuses on manuscript versions of *Kitāb Muqaddima*, translated into Mamluk-Kipchak by the Islamic scholar Abū Layth al-Samarqandī, a native of Samarkand. Particular attention is devoted to an Egyptian version of the manuscript that had not previously been introduced into scholarly circulation and about which very little information had been available in Turkological scholarship. As a result of the research, the authors provide a detailed description of this newly identified Egyptian manuscript and compare it with the previously known Istanbul version. Most importantly, the manuscript itself is introduced into academic circulation for the first time. Through textological analysis, the authors establish that the manuscript belongs to the Mamluk-Kipchak written tradition. The orthographic features and graphic characteristics of the monument demonstrate its close correspondence to manuscripts typical of the Mamluk period from the thirteenth to the fifteenth centuries. The *Fiqh Ḥanafī* MS 721 version may be regarded as an important pedagogical tool employed in Islamic madrasas for explaining Arabic religious texts to a Kipchak-speaking audience. Consequently, this written monument constitutes a valuable source not only for the social history of Mamluk Egypt but also for the history of the peoples of the Dasht-i Qipchaq region, whose societies maintained close historical and cultural ties with the Mamluk world.

K.B. Sultanbek’s article, *The Medical Manuscript “Kitāb-ı İlm-i Tıbb”*: Transcription and Foundations of Scholarly and Textual Analysis, presents a transcription of the first two pages of this Chaghatay manuscript, together with a textological analysis and an index-dictionary of the first page of the text. The period extending from the fifteenth to the twentieth century in the history of the Turkic peoples is commonly referred to as the “Chaghatay period.” Although religious literature predominated during this era, numerous works devoted to other fields of knowledge were also produced. The medical manuscript *Kitāb-ı İlm-i Tıbb* is preserved in the National Academic Library of the Republic of Kazakhstan. While a codicological description of the manuscript already exists, the work itself has not previously been introduced into scholarly circulation. The present article partially addresses this gap. The study demonstrates that *Kitāb-ı İlm-i Tıbb* is among the most extensive medical monuments of medieval Turkic written culture. Its complete decipherment, transcription, and textological analysis have the potential to substantially expand our understanding of both medical practice and medical terminology in the Turkic world of the period. By presenting an initial transcription and analytical framework, the author lays the groundwork for future research on this important but hitherto understudied source.

Two particularly noteworthy contributions are devoted to situating **Turkic written monuments within their historical context**: the article by E.R. Usmanova, R.M. Zhumashev, G.T. Edgina, and I. P. Panyushkina, *The Epigraphic Monument “The Karsakpai Inscription” on Altynshoky Hill within the Landscape of Amir Timur’s 1391 Military Campaign*, and the article by T.K. Choroiev (Chorotegin), *On the Place, Time, and Method of Composition of Maḥmūd al-Kāshgharī al-Barskānī’s Dīwān Luġāt al-Turk*.

The article by E.R. Usmanova, R.M. Zhumashev, G.T. Edgina, and I.P. Panyushkina presents a comprehensive interdisciplinary study of the cultural and historical complex situated on Altynshoky Hill in the Ulytau region of Kazakhstan. This complex emerged in connection with Amir Timur’s military campaign against Tokhtamysh, the khan of the Golden Horde, in

1391. The authors focus on the concept of the landscape of military conflict as a distinctive historical and cultural space in which material objects acquire sacred and commemorative significance. The epigraphic monument known as “Timur’s Stone,” or the “Karsakpai Inscription,” together with the *kurgan-obao* located at the edge of which the inscribed stone stands, is interpreted as a set of interconnected elements forming a single commemorative complexa “site of memory.” The concept of *lieu de mémoire* (“site of memory”) enables the authors to identify the mechanisms through which a historical event becomes symbolically embedded within the material environment. As they note, this approach facilitates the integration of archaeological, historical, and source-critical evidence within a unified analytical framework. It may be added that one of the most significant components of this particular site of memory is the bilingual inscription itself, which naturally brings epigraphic, linguistic, and palaeographic evidence into the scope of analysis. The authors demonstrate that the monument reflects the continuity of the Turkic written tradition within the political culture of Amir Timur’s era. On the one hand, the use of the Uyghur script to record a Chaghatay-language text attests to the preservation of ancient Turkic scribal practices in official commemorative communication at the end of the fourteenth century. On the other hand, the combination of an Arabic formula with a Turkic text illustrates the synthesis of Islamic concepts of political authority and Turkic state-administrative traditions. The inscription functioned as a political and commemorative marker of Timur’s campaign against Tokhtamysh in 1391 and served as a material instrument for the construction of historical memory and the symbolic representation of power within medieval Turkic political culture. Considered together with the kurgan, which the authors interpret as both a ritual and a thermotechnical structure, the Altynshoky complex emerges as a unique example of the sacralization of a military-conflict landscape. It embodies a synthesis of Turkic-Mongolian traditions, Islamic ideological concepts, and local environmental and cultural practices associated with the appropriation of the steppe landscape.

The article by T.K. Choroyev (Chorotegin) investigates the place, time, and method of composition of Maḥmūd al-Kāshgharī al-Barskānī’s *Dīwān Luġāt al-Turk*, relying primarily on a textological analysis of the work itself. Maḥmūd al-Kāshgharī, one of the most distinguished representatives of the culture and scholarship of the “Golden Age of Islam,” was born into the family of the ruler of the Barskhan (Issyk-Kul) principality in the eastern part of the Karakha-nid Khaganate sometime between 1029 and 1038 CE. Unfortunately, neither the year nor the place of his death is known. Since only one of his works the ‘*Dīwān Luġāt al-Turk*’ has survived, the reconstruction of his intellectual biography and scholarly legacy remains a particularly challenging task. Maḥmūd al-Kāshgharī is widely regarded as the first Turkologist, ethnologist, linguist, and cartographer of Turkic origin, as well as a member of the ruling dynasty of the Muslim Karakhanid state. Drawing upon source-critical evidence, the author argues that this Arabic-script work was not composed in Kashgar, as is often assumed, but rather in the Middle East, specifically within the central territories of the Abbasid (Baghdad) Caliphate, which at the time had come under the political influence of the Turkic-speaking Seljuk sultans. The article further demonstrates that the period 464-469 AH (1072-1077 CE) should be regarded as the time during which the work was written. Particular emphasis is placed on the fact that Maḥmūd al-Kāshgharī did not compile his work according to the conventional lexicographic model characteristic of earlier Arabic dictionaries. Instead, he developed a unique format that combined lexicographical and grammatical description with dialectological, ethnocultural, and cartographic approaches. In a broader sense, the *Dīwān* may therefore be viewed as an encyclopedic work rather than a dictionary in the narrow sense of the term. The author also proposes that the international scholarly community should widely commemorate in 2027 the 950th anniversary of the

completion of the *Dīwān Luġāt al-Turk* (1077-2027), recognizing it as a monument of enduring significance for the intellectual history of humanity. This article provides an excellent example of how the results of textological and source-critical research can exert a direct influence on contemporary public consciousness and on modern practices of cultural memory and commemoration.

Finally, two contributions in this special issue fall within the category of **creating electronic databases and corpora of Turkic written monuments**: M.V. Vyzhlakov's article, *4TB: A New Tool for the Study of Tocharian A and Old Uyghur Parallel Texts*, and E. Uçar's article, *Disambiguating High Vowels (⟨ī⟩ / ⟨i⟩ / ⟨ı⟩) in OCR-Digitized Editions of Old Turkic Texts: A Disambiguation Layer Based on Edition Metadata*.

M.V. Vyzhlakov's article presents 4TB, an online corpus developed for the study of Tocharian A and Old Uyghur. Its primary objective is to collect and align Tocharian A text fragments with their Old Uyghur parallels and, in the future, with corresponding Sanskrit versions. Since existing digital resources provide relatively comprehensive coverage of Tocharian texts, whereas corpora of Old Turkic texts remain incomplete, even a partially aligned parallel corpus constitutes a significant contribution to comparative linguistic research and the stemmatological study of Buddhist religious literature. Within the corpus, alignment is not performed at the token level – that is, at the level of individual word forms, but rather at a higher textual level, owing to the absence of reliable word-forword correspondences between the languages. Because sentence segmentation is often problematic in the source materials, the author introduces a more flexible analytical unit, the “passage.” Passages are further grouped into “passage groups” to accommodate differences among manuscripts and are subsequently aligned across languages while allowing for textual discrepancies such as omissions and additions. This methodology preserves textual coherence while facilitating comparison between parallel versions. It should also be noted that the structure of the database itself effectively establishes the passage as the primary unit of comparative analysis across parallel texts in different languages. The corpus incorporates a range of core functionalities, including dictionaries, search tools, editing modules, semi-automatic lemmatization, and mechanisms for future expansion and development. As the author observes, “Overall, 4TB represents a scalable platform that can be utilized in future corpus-based projects.” It promotes cross-linguistic research involving Tocharian and Turkic languages while simultaneously expanding access to these materials for non-linguists, including scholars of Buddhist studies.

E. Uçar's article addresses the problem of ambiguity in the representation of high vowels in OCR-digitized editions of Old Turkic texts, where the graphemic distinction between ⟨ī⟩, ⟨i⟩, and ⟨ı⟩ is frequently neutralized and reduced to a single form, ⟨i⟩. This constitutes a significant challenge for the construction of textual databases of historical Turkic languages, arising from the orthographic conventions of individual editions and the variability of editorial traditions. As a result, a substantial portion of the original graphemic information is lost during the digitization process, thereby reducing the reliability of subsequent linguistic and philological analyses. To address this issue, the author proposes a specialized disambiguation layer integrated into a two-level TEI-P5 encoding system (*orig/reg*). This layer combines metadata derived from specific editions with linguistically motivated rules, including lexical inventories of permitted forms, morphological constraints, vowel harmony patterns, and profiles of borrowed vocabulary. Rather than concealing ambiguity, the proposed approach preserves it explicitly, ensuring that it remains accessible for subsequent philological examination and interpretation. The framework developed by the author offers four major advantages. First, it operates directly on the “noisy” output produced by Optical Character Recognition

(OCR), making it particularly suitable for the large number of digitized editions that cannot realistically be retranscribed manually. Second, it formalizes editorial decisions through clear and human-readable “edition profiles.” Third, by employing a structure with explicitly defined <source> and <cert> tags, every disambiguation decision can be reversed at the level of an individual token – a capability that has not previously been available. Fourth, the framework is highly extensible: incorporating a new edition requires only the creation of an appropriate edition profile, without any modification of the core processing algorithm. Taken together, these features make it possible to bring OCR-derived corpora of Old Turkic texts into alignment with contemporary standards of digital philology, whose fundamental principles include reproducibility of results and collaborative scholarly engagement. Furthermore, the proposed framework serves as a valuable complement that enhances the analytical and interpretive potential (*VATEC*) (Erdal M., Gippert J., Röhrborn K., Zieme P., Nevskaya I., Knüppel M., Özertural Z., Taube J., 2003. *Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus*. [Electronic resource]. Available at: <https://vatec2.fkldg1.uni-frankfurt.de>) and Dictionary of Uighur (*Uigurisches Wörterbuch*) (Wilkins, J. *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2021. 930 p.). By preserving orthographic uncertainty in a systematic and transparent manner, it expands the methodological toolkit available for future digital research on the written heritage of the Turkic languages.

In concluding this overview of the contents of the special issue of *Turkic Studies Journal*, I would like to emphasize that the articles collected herein vividly demonstrate the interrelationship and mutual dependence of texts and the historical and cultural contexts in which they were created. Texts written in historical languages constitute the most direct and significant sources of our knowledge about historical events, as well as the languages and cultures of the peoples who produced them. Textological research brings into scholarly circulation texts written in different periods and in a wide variety of writing systems, many of which would remain inaccessible to both researchers and the wider public without the painstaking work of decipherment and analysis. At the same time, consideration of the historical, cultural, and ethnic context is indispensable for a proper understanding of the meaning of these texts.

Each written monument, which integrates both the text as a material object, whether a book, scroll, papyrus, cuneiform tablet, inscribed stele, or rock inscription, and the text as its intellectual content, may itself be regarded as a distinctive “site of memory” or, more precisely, a “repository of memory.” Within such a repository, text, language, ethnicity, and history constitute interconnected elements of a single complex. From this perspective, the text, much like a *lieu de mémoire*, functions as a mechanism for the symbolic inscription of historical events within the material world. Such an approach enables the integration of textological, ethnographic, archaeological, historical, and source-critical data into a unified analytical framework.

I.A. Nevskaya
Doctor of Philological Sciences, Professor
Guest Editor of the Special Issue of *Turkic Studies Journal*
ORCID: 0000-0003-0980-0090
E-mail: nevskayairina60@gmail.com

Turkic Studies Journal журналының (Астана, Қазақстан) арнайы шығарылымы «Түркі жазба ескерткіштерінің мәтінтануы» тақырыбына арналған. Ең алдымен, «мәтінтану» және «түркі жазба ескерткіштері» терминдерін қалай түсінетінімізді айқындап бергіміз келеді.

«Түркі жазба ескерткіштері» деп түркі тілдерінде белгілі бір әліпбимен белгілі бір уақыт ішінде жазылған ең ежелгі мәтіндер ғана ұғынылмайды. Мұндай зерттеулер ескерткіштер хатқа түскен әртүрлі жазу түрлерін: руналық жәдігерлерді, соғды, ұйғыр, манихей, сирия және араб әліпбиіндегі, сондай-ақ брахми, тибет, латын, армян, кирилл графикасының түрлі нұсқаларындағы және басқа жүйедегі мәтіндерді қамтуы мүмкін.

Сонымен қатар, «түркі жазба ескерткіштері» ұғымы түркі тілдеріндегі ең бастапқы ортағасырлық жазба құжаттардың мезгілдік шеңберімен шектелмейді. Біз үшін келесі өлшем маңызды: зерттеліп отырған мәтінді белгілі бір түркі тілінің тарихи жазба ескерткіші деп бағалауға бола ма? Жазу дәстүрі таяу өткен уақытта (мысалы, он тоғызыншы немесе тіпті жиырмасыншы ғасырда) қалыптасқан тілдер үшін мұндай тілдік тарихи ескерткіштерге сол тілдерде алғаш рет таңбаланған немесе жарияланған дүниелер – зерттеушілер жинап, ғылыми транскрипциялардың әр алуан түрімен хатқа түскен материалдар, сондай-ақ әліппелер, сөздіктер, грамматикалық құралдар немесе бұл тілдерге миссионерлер аударған діни кітаптар (мысалы: Інжіл немесе Құран) жатады.

Біз «мәтінтану» терминінің алуан түрлі зерттеулерді қамтитын, тарихи жазба ескерткіштің МӘТІНІН оқып, қайта пайымдауға және оның МАҒЫНАСЫН түсінуге, сол арқылы бұл ескерткіштер жазылған тілдердің иесі болып табылатын этностардың мәдениеті, тарихы мен дүниетанымы туралы ақпарат алуға мүмкіндік беретін ғылыми бағыт ретіндегі кең ауқымды анықтамасын пайдаланамыз.

Мәтінтанулық зерттеулер бірқатар өзекті проблемаларды шешуге арналып, келесі түрде топтастырылуы мүмкін:

1) Мәтіннің **мазмұнын ашу**, оған:

- мәтіндердің таңбаларын, әсіресе нашар сақталғандарын ажыратып тану,
- параллель мәтіндерді (мәтінтанудың классикалық түсініктегі мәтінтанулық құрама бөлігі) және заманауи техникалық мүмкіндіктерді (мәтін тасымалшысын: пергаментті, қағазды, папирусты, сына жазуының фрагментін, жартас бетіндегі таңбаларды және т.б. спектралды немесе үшдіменсионалды талдау) пайдалана отырып, жоғалған үзіктерді «қалпына келтіру»,
- пайдаланылып отырған жазудың орфографиялық ерекшеліктері (таңбалар жиынтығы, олардың пішіндік нұсқалары, мағыналары, үйлесімділік сипаттары, орфография ережелері),
- ескерткіш мәтінінің транслитерациясы мен транскрипциясы,
- оның фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік және лексикалық ерекшеліктерін зерттеу,
- мәтіннің аудармасы және түсіндірмесі жатады;

2) **интертекстуалитет**, яғни аталмыш мәтінді басқа мәтіндердің аясында зерттеу, оған:

- аталмыш ескерткіштің жанрын анықтау,
- бұл жанрдың мәтіндер жиынтығына тән жанрлық ерекшеліктерін табу,
- мәтіннің ортақ жерлері (мысалы; эпос мәтіндеріндегі эпикалық формулалар) мен қалыпты бөліктерін және оларды көрсету тәсілдерін (мысалы: эпиграфикалық мәтіндердегі өкінішті білдіру) анықтау,

– айырмашылықтары мен жеке ерекшеліктерін анықтау үшін мәтіннің аталмыш нұсқасын (мысалы, белгілі сутраның тізімін) қолда бар басқа мәтіндермен салыстыру,
– стемматология (лат. *Stemma* – шежіре ағашы), филологиялық мәтінтанудың бізге жеткен қолжазбалар мен олардың әртүрлі оқылымдарының негізінде мәтіннің тарихын және оның генеалогиялық ағашын (стеммасын) қалпына келтірумен айналысатын бөлімі, яғни мәтін нұсқаларының пайда болуы мен әрі қарайғы даму жолдарын анықтау,
– мәтіннің басқа тілдерге аудармаларын зерттеу мен түпнұсқа мәтінді – әр аударманың негізін анықтау және т.с.с. жатады;

3) белгілі бір дәуірдегі тарихи мәтіндерге тән, туыс немесе туыс емес тілдердегі белгілі бір лингвистикалық құбылыстарды табуға, сипаттауға және олардың мерзімін анықтауға бағытталған **лингвистикалық салғастырмалы және салыстырмалы-тарихи** зерттеулер;

4) мәтіннің **тарихи және мәдениеттанулық түсіндірмесі**, онсыз көп жағдайда мәтінді ұғыну мүмкін емес. Өз кезегінде, жазба ескерткіштер қайсыбір халықтың тілі, мәдениеті мен тарихы туралы бірегей және ештеңе ауыстыра алмайтын мәліметтерді «сол қалпында» ұсынады.

Мәтінтану шешетін проблемалардың тіпті де толық емес тізіміне әртүрлі типтегі **тарихи мәтіндердің электронды корпусын жасау** жанама түрде қосылады. Олар да мәтінтанумен екі жақты өзара ықпалы бар байланыстар арқылы тоғысады. Бір жағынан, мұндай базаларды жасау мәліметтер базасына енгізу үшін мәтіндерді таңдау, мәліметтер базасын олардың адресаттары мен алға қойылған зерттеу міндеттеріне сәйкес құрылымдау бойынша алдын ала атқарылатын мәтінтанулық жұмыстарынсыз мүмкін емес. Басқа жағынан қарағанда, мұндай базалар мәтінтанулық зерттеулерді жүргізуге және оларды кең ауқымды әрі алуан түрлі мәтіндік материалдар негізінде объективтендіруге септігін тигізіп, оны қатарлас түрде статистикалық әдістер арқылы бағалауға мүмкіндік береді.

Әртүрлі пәндер мен салалар бойынша жекелеген тар мамандандырылған мәліметтер базасын байланыстыратын және олардың барлығында бір мезгілде іздеу жасауға мүмкіндік беретін біртұтас білім жүйесіне алуан түрлі деректер мен мәліметтер базасын енгізу, қосалқы болса да, мәтінтанулық зерттеулер жүргізудің тағы бір маңызды қыры болып саналады. Мұндай қызметті бірқатар кітапханалар ұсынып үлгерді немесе үйлестіріп жатыр.

Мәтінтанулық және онымен іргелес зерттеулердің тақырыбы мен проблемаларына осындай қысқаша шолу жасаудың өзі олардың өзара тығыз ұштасып жатқандығын және бірін-бірі айқындайтынын көрсетеді, бұл шығарылымның мақалалары да соны айғақтайды.

Turkic Studies Journal журналының арнайы шығарылымы тәжірибе жүзіндегі мәтінтанулық зерттеулерге осындай кең көзқарасты қолданудың алғашқы талпынысы болып табылады. Онда орналастырылған кейбір мақалалар, бір қарағанда, «таза», классикалық мәтінтанудан біршама алшақ білім салаларына қатысты сияқты болып көрінеді: көне түркі және орта түркі жазба ескерткіштерінің мәтінтануы бойынша мақалалармен қатар арнайы шығарылымда белгілі бір ескерткіштің жазылуының тарихи контекстіне, сондай-ақ жазба түркі ескерткіштерінің электрондық базаларына арналған мақалалар да бар.

Ұсынылған түрлі санаттағы мақалалар ішіндегі ең ауқымдысы – **көне түркі жазба ескерткіштерінің мәтінтануы**. Оған келесі мақалалар жатады: И.Л. Кызласовтың «Руналық жазу ескерткіштері мәтінтануының негіздері» (орысша), И.А. Невская, М.В. Вавулин мен Л.Н. Тыбыкованың «3D-құжаттау негізінде Түйекті IV (А 88)

жазуын жаңаша оқу» (орысша), Т. Молдабайдың «Көне ұйғыр графикасымен жазылған «Латафатнама» шығармасының көшірмесіне аударма және түсініктеме (Отырар кітапханасы қорынан)» (қазақша), Р.А. Авакова, А.А. Авалиев пен Е. Баяттың «X-XIV ғасырлардағы ұйғыр азаматтық актілерінің құқықтық құжаттарындағы аналитикалық құрылымдардағы *bol-* етістігінің қызметі» (орысша), сондай-ақ Т.З. Қайыркеннің «Күлтегін ескерткішіндегі қытайша мәтін: тарихи-деректанулық талдау» (қазақша) мақалалары.

И.Л. Кызласовтың мақаласы оның Еуразия руналық жазба ескерткіштеріне арналған көп жылдық зерттеулерін жинақтап, көне түркі руналық жазба дәстүріне қатысты көзқарастарының келесі негізгі қағидаларын қамтиды: ежелгі проторуналық абыздық жазудың терең тамырлары мен түпкілікті киелілігі; азиялық руна жазуы тасымалшыларының сауаттылығы мен білімдарлығы және Орхонда орналасқан Екінші Түркі қағанатында VIII ғасырдың алғашқы үштігінде бітікшілердің мұрагерлікпен осы кәсіпті игерген ерекше сословиесінің өмір сүргендігі; тасқа қашалған эпитафиялардың протографтары – барлық жағы жазуға толы ағаш таяқшалардың бар болғандығының айғақтары; Ежелгі хакас мемлекетінде VIII ғасырдан бастап XII ғасыр бойына жазылған енисей эпитафияларында көне ғұрыптық поэзияның бір түрі – жоқтау жырының сақталып қалғандығы; орхон және енисей эпитафияларында жазудың өрлемелі саты түріндегі (мәтіндер төменгі қатардан жоғары қарай оқылады) архаикалық тәсілінің із тастағандығы; манихейлікті мемлекеттік дін ретінде қабылдаған Ұйғыр және Ежелгі хакас мемлекетінде жергілікті руналық жазудың ресми мәртебеге ие болғандығы; соның нәтижесінде оларда монахтар қауымдары құрылып, сауаттылықтың таралуы; орхон және енисей дәстүріндегі тасбағандарда жазылған эпитафиялық мәтіндерге қосымша түрде руналық жазулардың жаңа түрінің – жартас бетіне түсірілген, жеке дұға жасау немесе кең ауқымдағы уағыздық мазмұны бар діни жазулардың пайда болуы.

И.А. Невская, М.В. Вавулин мен Л.Н. Тыбыкованың мақаласы цифрлық фотограмметрия әдісін қолдану арқылы алынған мәліметтер негізінде Таулы Алтайдағы Түйекті IV руналық жазуының нақтыланған түсіндірмесі болып табылады. Ол Алтайдағы жартас жазуларының шынайы мазмұнын ашып берудегі ұзақ та кедергіге толы жолды сипаттайды. Алтай руналық ескерткіштерін зерттеудің контактілі талдау секілді дәстүрлі әдістері көп жағдайда алтай жазуларының ерекшеліктеріне байланысты жеткілікті дәрежеде тиімді болмай жатады. Бұл ескерткіштердің руналары өте жіңішке сызықтарымен, ұсақ таңбаларымен, бетінің ішінара зақымдалғанымен, сондай-ақ әртүрлі дәуір петроглифтерінің болуымен сипатталады. 2017 жылдан бастап мақала авторлары әр таңбаны дәл анықтаудың жоғары деңгейін қамтамасыз ететін құжаттаудың үш өлшемді әдісін пайдаланып келеді. Үш өлшемді мәліметтерді талдау барысында авторлар Түйекті IV жазуының бастапқы оқылымы мен түсіндірмесіндегі кейбір қателерді анықтады (1-16), алғашқы 21 таңбаны қамтитын екінші қатардың бүкіл әуелгі бөлігіндегі таңбалардың неғұрлым дәл танылымына қол жеткізді және жазудың бұрын өздері оқи алмаған ортаңғы фрагменттерінің (17-23 таңбалар) ықтимал түсіндірмесін ұсынды. Сондай-ақ, жазудың екінші қатарындағы символдардың ықтимал оқылымы мәтіннің ілгеріде әріптес түркітанушылар ұсынған оқылымы мен түсіндірмесін түзетуге мүмкіндік берді. Соның нәтижесінде бұл мақалада бүкіл жазудың жаңа, неғұрлым дәлелденген түсіндірмесін ұсынуға, сонымен қатар бұрын анықталмаған *s(ä)č-l(i)* *n-* ‘сайлану, сайланған болу’ етістігін дәлелді түрде оқу арқылы көне түркі тілінің түркітанушыларға белгілі сөздік қорын кеңейтуге қол жеткізілді.

Т. Молдабай өз мақаласында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Отырар» кітапханасы қорында сақтаулы тұрған «Латафатнама» кітабының Кабул

нұсқасының аудармасын ұсынған. Мәтін 56 беттен және 313 жолдан тұрады. Бұл ескерткіште Қарахан дәуіріндегі көне түркі тілінің ерекшеліктері көрініс тапқан. Хожандидің авторлығымен жазылған «Латафатнама» дәуірінде әдетте жергілікті диалектілермен араласқан және ілгерідегі әдеби тілдерге қарағанда кеңірек таралған жалпы әдеби койнэ пайдаланылды. Бұл койнэнің диалектілік негізі, мысалы, «Құтадғу білік» пен «Атабат ул-хакаик» шығармаларының тілінен өзгеше болды. Автор жүргізген зерттеудің нәтижесінде «Латафатнама» тіліне хорезм түркшесі ең жақын тұрғаны анықталды. Зерттеудің мақсаты ретінде кітапты аудару, оның түсіндірмесін жасау және мәтінді ғылыми айналымға енгізу қойылған. Зерттеу барысында ескерткіштің зерттелу тарихына талдау жасалған және оған қатысты тарихи тұлғалар қарастырылған, сонымен қатар кейбір жекелеген ғылыми түсіндірмелер ұсынылған. «*Tabi'atdın ıkarđm nazm bisyār / acunda bulmadım ikev aridār* («Табиғатымнан көп жыр жаздым, Бірақ әлемде екі алушы таппадым») деген жолдарға сүйене отырып, автор Хожандидің басқа да еңбектері болуы мүмкіндігін жорамалдайды, сол арқылы сол дәуірде көркем шығарма жазған авторлардың қатарын молайтады.

Р.А. Авакова, А.А. Авалиев пен Е. Баяттың мақаласында X-XIV ғасырлардағы ұйғыр азаматтық актілерінің материалы негізінде заңдық және құқықтық құжаттардың аналитикалық құрылымдары ішіндегі *bol*- етістігінің қызметі қарастырылады. Авторлар аталмыш етістік бар фразеологиялық оралымдар мен тіркестердің мазмұнын зерттеуге айрықша көңіл бөлген, өз кезегінде бұл етістік сол дәуірдегі көне ұйғыр тілінің заңдық модальділігін, предикативті қатынастарды және іскерлік жазудың типтік формулаларын қалыптастыруда негізгі қызметті атқарды. Жұмыста X-XIV ғасырлар ауқымындағы ұйғыр азаматтық актілерінің сату-сатып алу келісімшарттарын, қарыз қолхаттарын, неке келісімшарттарын және басқа да заңдық құжаттарды қамтыған мәтіндері пайдаланылған, бұл сонымен қатар оқырманға сол замандағы құқықтық нормалармен танысуға мүмкіндік береді. Авторлар алғаш рет *bol*- етістігінің ұйғыр азаматтық актілерінде атқарған қызметіне кешенді талдау жүргізген. *Bol*- етістігі аналитикалық құрылымдарда зат есімдермен, сын есімдермен және көсемшелермен ұштасып әрі тұрақты заңдық клишелерді жасай отырып, белсенді түрде көмекші етістік ретінде қолданылатындығы нақтыланды.

Т.З. Қайыркеннің мақаласы Күлтегін ескерткішіндегі қытай жазуын тарихи-деректанулық тұрғыдан талдауға арналған. Күлтегін ескерткіші – ежелгі түркілердің тарихы және олардың Қытай империясымен ерте ортағасырдағы дипломатиялық қатынастары бойынша аса маңызды ақпарат көздерінің бірі. Бағантас 732 жылы Екінші Түркі қағанатының негізін қалаушы Елтеріс Құтлық қағанның ұлы Күлтегіннің құрметіне қойылған. Тасбағанның үш жағында көне түркі тіліндегі, ал төртінші жағында қытайша жазу орналасқан. Оларда ежелгі түркі қағанаттарының тарихы, олардың басқа байырғы мемлекеттермен байланыстары, сонымен қатар түркі тайпалық одақтарының өзара ішкі тартыстары туралы баяндалады. Мақалада қытайша мәтіннің жаңадан жасалған реконструкциясы, сондай-ақ оның «қалпына келтірілген» үзіктерінің аудармасы ұсынылған. Қытайша мәтінде мезгіл, мекен, тарихи тұлғалар мен оқиғалар туралы егжей-тегжейлі мәліметтер қамтылған, бұл оны басқа дереккөздердің, атап айтқанда, осы тасбағандағы көне түркі жазуының шынайылығын тексеруге мүмкіндік береді. Мақала авторы Күлтегін ескерткішінде баяндалатын оқиғалар туралы үш ақпарат көзінің – дәстүрлі қытай жылнамаларының, көне түркі руналық жазуының және жәдігердегі қытайша жазудың арасындағы өзара байланысты ашып көрсетеді, ал олардың жиынтығы ежелгі түркі қағанаттарының тарихы мен олардың басқа байырғы мемлекеттермен қатынастары жайында жеткілікті түрде шынайы ақпарат береді.

Ортағасырлық жазба ескерткіштердің мәтінтануына К.К. Аубакирова мен М.М. Исаханова Қырджаның «Мәмлүк-қыпшақ тіліндегі «Китаб Муқаддима» қолжазбасына (XV ғасыр) мәтінтанулық талдау: Айа-Софийа MS 1451 және Фикһ Ханафи MS 721 нұсқалары негізінде» (қазақша) және К.Б. Сұлтанбектің «'Kitāb-ı 'ilm-i ṭıbb' медициналық қолжазбасы: транскрипциясы, ғылыми және мәтіндік талдау негіздері» мақалалары жатады.

К.К. Аубакирова мен М.М. Исаханова Қырджаның «Мәмлүк-қыпшақ тіліндегі «Китаб Муқаддима» қолжазбасына (XV ғасыр) мәтінтанулық талдау: Айа-Софийа MS 1451 және Фикһ Ханафи MS 721 нұсқалары негізінде» мақаласында мәмлүктер дәуірінде араб графикасымен орта түркі, нақты айтқанда, қыпшақ тілінде жазылған діни ескерткіштердің бірі зерттеледі. Мақалада Самарқан қаласының тумасы, ислам ғұламасы Әбу Лайс әс-Самарқанди мәмлүк-қыпшақ тіліне аударған «Китаб Муқаддима» мәтінінің қолжазба нұсқасы, бұрын ғылыми айналымға енгізілмеген, түркітану ғылымында мәліметі өте аз қамтылған мысырлық нұсқасымен бірге қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде қолжазбаның жаңадан табылған мысырлық нұсқасы егжей-тегжейлі сипатталып, бұрыннан белгілі ыстанбұлдық нұсқамен салыстырылады; ең бастысы – қолжазба ғылыми айналымға енгізіледі. Мәтінтанулық талдау нәтижесінде қолжазбаның мәмлүк-қыпшақ жазба дәстүріне жататындығы айқындалды. Ескерткіштің жазу үлгісінің ерекшеліктері мен графикалық сипаттамалары авторларға қолжазбаның XIII-XV ғасырлардағы мәмлүк дәуіріне тән ескерткіштерге сәйкес келетіндігін анықтауға мүмкіндік берді. Фикх Ханафи MS 721 нұсқасын ислам медресесінде араб тіліндегі діни мәтіндерді қыпшақ тілді аудиторияға түсіндіруге арналған маңызды оқу құралы деп қарастыруға болады, ал бұл нәрсе аталмыш жазба ескерткішті мәмлүктер дәуіріндегі Мысыр қоғамының тарихына ғана қатысты емес, сонымен қатар тығыз тарихи-мәдени байланыста болған Дешті Қыпшақ аймақтары халықтарының тарихы бойынша да құнды дереккөзге айналдырады.

К.Б. Сұлтанбектің «'Kitāb-ı 'ilm-i ṭıbb' медициналық қолжазбасы: транскрипциясы, ғылыми және мәтіндік талдау негіздері» мақаласында аталмыш шағатайлық қолжазбаның алғашқы екі бетінің транскрипциясы, олардың мәтінтанулық талдауы және мәтіннің бірінші бетінің индекс-сөздігі берілген. Түркі халықтарының XV-XX ғасырлардағы тарихи дәуірі «шағатай кезеңі» деген атаумен белгілі. Діни шығармалардың басымдығына қарамастан, бұл дәуірде білімнің әртүрлі салаларына қатысты мәтіндер де дүниеге келді. «Kitāb-ı 'ilm-i ṭıbb» медициналық қолжазбасы Қазақстан Республикасының Ұлттық академиялық кітапханасында сақтаулы, оның кодикологиялық сипаттамасы бар, бірақ бұл шығарма осы күнге шейін ғылыми айналымға енгізілмеген. Бұл осы рефератталған мақалада ішінара жасалады. Аталмыш шығарманың ортағасырлық түркі жазба ескерткіштері санатына жататын ең көлемді медициналық жәдігерлердің бірі екендігі анықталды. Оның толық мазмұнының тарқатылуы мен мәтінтанулық тұрғыдан өңделуі сол дәуірдің медицинасы және медициналық терминологиясы туралы біздің біліміміздің көкжиегін әлдеқайда кеңейтеді.

Келесі өте қызықты екі мақала түркі жазба ескерткіштерін тарихи контексте қарауға бағыт ұстанған: Э.Р. Усманова, Р.М. Жумашев, Г.Т. Едгина мен И.П. Панюшкинаның «Әмір Темірдің 1391 жылғы әскери қақтығыс ландшафтындағы Алтыншоқы төбесінен табылған «Қарсақпай жазуы» эпиграфиялық ескерткіші» (орысша) және Т.К. Чороевтың (Чоротегиннің) «Махмұд Қашқари Барсқанидың «Диуани лұғат ат-түрк» еңбегінің жазылу орны, уақыты және әдісі туралы» (орысша) мақалалары.

Э.Р. Усманова, Р.М. Жумашев, Г.Т. Едгина мен И.П. Панюшкинаның мақаласы Әмір Темірдің 1391 жылы Алтын Орда ханы Тоқтамысқа қарсы жорығы аясында қалыптасқан

Алтыншоқы (Ұлытау облысы, Қазақстан) мәдени-тарихи кешенін пәнаралық тұрғыдан кешенді түрде зерттеу болып табылады. Онда материалдық нысандар сакралды-мемориалдық мәнге ие болған. «Қарсақпай жазуы» деген атпен белгілі «Темір тасы» эпиграфиялық ескерткіші және шетінде жазуы бар тас орналасқан қорған-оба «жад орнын» құраған біртұтас кешеннің өзара байланысты элементтері ретінде түсіндіріледі. Мақала авторлары атап өткендей, «lieu de mémoire» – «жад орны» тұжырымдамасы тарихи оқиғаның материалдық ортада символдық бекітілу тетіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл археологиялық, тарихи және деректанулық мәліметтерді біртұтас талдау моделіне біріктіруді қамтамасыз етеді». Аталмыш нақты «жад орнының» аса маңызды құрама бөліктерінің бірі ретінде екі тілді жазуды да айтуға болады, бұл авторлар жүргізген талдаудың ауқымына эпиграфиялық, лингвистикалық және палеографиялық мәліметтерді заңды түрде қамтиды. Авторлар эпиграфиялық ескерткіштің Әмір Темір дәуірінің саяси мәдениетіндегі түркі жазба дәстүрінің сабақтастығын көрсететіндігін анықтаған: бір жағынан, шағатай тіліндегі мәтінді жазу үшін ұйғыр графикасының қолданылуы XIV ғасырдың аяғындағы ресми мемориалдық коммуникацияда ежелгі түркі жазба тәжірибесінің сақталғанын дәлелдейді, ал екінші жағынан, араб формуласы мен түркі мәтінінің үйлесімі ислам билік идеологиясы мен түркі мемлекеттік-әкімшілік дәстүрінің синтезін танытады. Жазу 1391 жылғы Әмір Темірдің Тоқтамысқа қарсы жорығы оқиғасын тіркейтін саяси-мемориалдық белгі қызметін атқарады және «ортағасырлық түркі саяси мәдениетінде тарихи жадты құрастырудың және билікті символдық түрде ұсынудың материалдық құралы болып табылады». Ғұрыптық және жылутехникалық құрылыс ретінде түсіндірілетін қорғанмен бірге Алтыншоқы кешені әскери қақтығыс кеңістігін қасиеттендірудің бірегей үлгісі ретінде қарастырылады, онда түрік-моңғол дәстүрі, ислам идеологиясы және дала ландшафтын игерудің жергілікті табиғи-мәдени тәжірибелерінің элементтері біріктірілген.

Т.К. Чороевтың (Чоротегиннің) мақаласында Махмұд Қашқари Барсқанидың «*Диуани лұғат ат-түрк*» еңбегінің жазылу орны, уақыты мен әдісі ең алдымен шығарманың өзін мәтінтанулық талдаудың негізінде зерттеледі. «Исламның алтын ғасыры» кезеңіндегі түркі халықтарының мәдениеті мен ғылымының көрнекті өкілі болған Махмұд Қашқари Қарахан қағанатының шығыс бөлігіндегі Барсқан (Ыстықкөл) аймағы бегінің отбасында шамамен 1029 және 1038 жылдар аралығында дүниеге келген: өкінішке қарай, оның қайтыс болған жылы мен орны белгісіз. Біздің заманымызға оның еңбектерінің бірі – «*Диуани лұғат ат-түрк*» қана жеткен, сондықтан бұл тұлғаның шығармашылық өмірі мен ғылыми мұрасын зерттеу – күрделі мәселе. Махмұд Қашқари Барсқани мұсылман Қарахан қағанатының билеуші әулетінен шыққан алғашқы түркітанушы-этнолог, лингвист және және картограф болып саналады. Дереккөздердің мәліметтеріне сүйене отырып, мақала авторы Махмұд Қашқари Барсқанидың араб графикалы еңбегі Қашқарда емес, Таяу Шығыста, атап айтқанда, түркі тілді селжук сұлтандарының саяси бақылауында болған Аббасид (Бағдат) халифатының орталық аймақтарында жазылған деп санайды. Мақалада бұл еңбектің хижра бойынша 464-469 / милади бойынша 1072-1077 жылдары жазылғаны дәлелденеді. Сондай-ақ, мақалада Махмұд Қашқари Барсқанидың еңбегі бұрынғы араб сөздіктеріне тән классикалық сөздік форматында емес, сөздікке тән және грамматикалық, сондай-ақ диалектологиялық, этномәдени және картографиялық (жинақтай келгенде, энциклопедиялық деп атауға болады) тәсілдерді біріктірген ерекше форматта жазылғаны айтылған. Сонымен қатар автор ғылыми қауымдастыққа 2027 жылы Махмұд Қашқари Барсқанидың «Диуан» еңбегінің

(1077-2027) жазылғанының 950 жылдығын адамзаттың ғылыми тарихы үшін маңызды мұра ретінде кеңінен атап өтуді ұсынады. Бұл – Т.К. Чороев жүргізген мәтінтанулық және деректанулық талдау нәтижелері заманауи қоғамдық сана мен біздің дәуіріміздің мәдени-мемориалдық тәжірибесіне тікелей әсер ете алатындығын көрсететін жағдай!

Және, соңғысы, арнайы шығарылымның екі мақаласы түркі жазба ескерткіштерінің электрондық базасын жасау мәселесіне қатысты жазылған, олар: М.В. Выжлаковтың «4ТВ: Тохар А және көне ұйғыр параллель мәтіндерін зерттеуге арналған жаңа құрал» (ағылшынша) және Э. Учардың «OCR арқылы цифрланған көне түркі мәтіндері басылымдарындағы қысаң дауыстылардың (<i>i</i> / <i>i</i> / <i>i</i>) көпмәнділігін басылым метадеректеріне сүйене отырып ажырату: дизамбигуация қабаты» (ағылшынша) мақалалары.

М.В. Выжлаковтың мақаласында Тохар А және көне ұйғыр тілдерін зерттеуге арналған 4ТВ онлайн-корпусы таныстырылады. Оның мақсаты – Тохар А тіліндегі мәтін үзінділерін көне ұйғыр (әрі қарай санскрит тілімен) тіліндегі сәйкес нұсқаларымен жинақтай отырып сәйкестендіру. Қолданыстағы сандық ресурстарда тохар мәтіндері салыстырмалы түрде толық ұсынылғанымен, көне түркі мәтіндерінің корпустары әлі де толық емес күйде қалып отыр, ал бұл жағдай тіпті ішінара жасалған сәйкес мәтіндер корпусының өзін буддалық діни мәтіндерді салыстырмалы-салғастырамалы зерттеу мен стемматологиядағы елеулі ғылыми үлеске айналдырады. Корпуста фрагменттерді сәйкестендіру токен – сөзформа деңгейінде емес, сөзбе-сөз сәйкестіктің болмауы себебінен одан жоғарырақ деңгейде жүзеге асырылады. Сөйлемдер бойынша сегментацияның күрделілігіне байланысты автор тарапынан «пассаж» деп аталатын неғұрлым икемді бірлік енгізіледі. Пассаждар манускрипттер арасындағы айырмашылықтарды ескеру мақсатында «пассаж топтарына» біріктіріліп, содан соң тілдер арасында сөздердің түсіп қалуы мен қосылуы сияқты ауытқуларды назарға ала отырып сәйкестендіріледі. Мұндай тәсіл мәтіннің тұтастығын сақтайды. Сонымен қатар мәтіндер базасын осылай құрылымдау пассажды әртүрлі тілдердегі сәйкес мәтіндердің арасындағы салғастырмалы талдаудың бірлігі ретінде алдын ала анықтап беретіндігін атап өтеміз. Корпус бірқатар негізгі функцияларды (сөздіктер, іздеу қызметі, редакциялау модулі мен жартылай автоматты лемматизация, әрі қарай толықтыру мен дамыту мүмкіндіктері) қамтиды. Автор айтқандай: «Жалпы алғанда, 4ТВ – болашақ корпус жобаларына бейімделетін платформа. Ол тохар және түркі тілдерін салыстырмалы зерттеуге мүмкіндік беріп, материалдарды лингвист емес мамандарға, оның ішінде буддологтарға да, қолжетімді етеді».

Э. Учардың мақаласында OCR арқылы цифрланған көне түркі мәтіндеріндегі (<i>i</i>), (<i>i</i>) және (<i>i</i>) арасындағы графемалық айырмашылық көбінесе (<i>i</i>) түріне дейін бейтараптанатын қысаң дауыстылардың көпмәнділігі мәселесі қарастырылады. Бұл тарихи түркі тілдерінің мәтіндік мәліметтер базасын жасау үшін өзекті мәселе, олар жекелеген басылымдардың орфографиялық ерекшеліктерінен және редакциялық дәстүрлердің вариативтілігінен туындайды. Соның салдарынан цифрландыру барысында бастапқы графемалық ақпараттың елеулі бөлігі жоғалып, кейінгі лингвистикалық және филологиялық талдаулардың шынайылығын төмендетеді. Бұл мәселені шешу үшін зерттеуде TEI-P5 екі деңгейлі кодтау жүйесіне (*orig/reg*) интеграцияланған арнайы дизамбигуация қабаты ұсынылады. Ол нақты басылымдардың метадеректерін лингвистикалық белгілерге негізделген ережелермен біріктіреді, соның ішінде рұқсат етілген лексикалық тізімдер, морфологиялық шектеулер, дауысты дыбыстар үндестігінің үлгілері және кірме сөздер профилін де қоса алады. Мұндай ұстаным

көпмәнділікті жасырмайды, оны ашық күйде сақтап, әрі қарайғы филологиялық талдау мен түсіндірмені қолжетімді етеді. Автор ұсынған әрекет тәсілінің (фреймуорк) төрт маңызды артықшылығы бар. Біріншіден, ол символдарды оптикалық танудың (OCR) «шулы» нәтижелерімен тікелей жұмыс істеп, бұл қолдан қайта теру мүмкін емес көптеген цифрланған басылымдарға мейлінше сәйкес келеді. Екіншіден, ол редакторлық шешімдерді айқын, адамға түсінікті «басылым профилі» түрінде рәсімдейді. Үшіншіден, айқын берілген тегтері (source) және (cert) бар құрылымды пайдаланудың арқасында көпмәнділікті жоюдың кез келген қадамы жекелеген токен деңгейінде күшін тоқтатауы ықтимал, біздің бұрын мұндай мүмкіндігіміз болған жоқ. Төртіншіден, мәліметтер базасын кеңейту мүмкіндіктері пайда болады: жаңа басылымды қосу үшін өңдеудің негізгі алгоритміне өзгерістер енгізбей-ақ сәйкес профильді жасау жеткілікті. Барлық бұл ерекшеліктер OCR әдісі арқылы алынған көне түркі мәтіндері корпусын шешуші қағидалары нәтижелердің қайталанымдығы мен ұжымдық өзара әрекеттестік болып табылатын цифрлық филологияның заманауи талаптарына сәйкестендіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл инструментарий Исламға дейінгі мәтіндер секілді мұқият іріктелген ресурстардың мазмұн тереңдігін байытатын тамаша қосымша ретінде қызмет етеді: электронды корпус (VATEC) (Erdal M., Gippert J., Röhrborn K., Zieme P., Nevskaya I., Knüppel M., Özertural Z., Taube J., 2003. Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus. [Electronic resource]. Қолжетімді: <https://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de>) және Ұйғыр сөздігі (Uigurisches Wörterbuch) (Wilkins, J. Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2021. 930 p.).

Turkic Studies Journal журналының арнайы шығарылымының мазмұнына жасалған шолудың қорытындысы ретінде мен оған енгізілген мақалалардың мәтіннің және оның жазылуының тарихи-мәдени контекстінің өзара байланысы мен өзара өзектестігін айқын көрсететіндігін атап өткім келеді. Тарихи тілдердегі мәтіндер оларды жасаған халықтардың тарихи оқиғалары, тілі мен мәдениеті туралы біздің біліміміздің мейлінше тура және маңызды дереккөзі болып табылады. Мәтінтанулық зерттеулер әртүрлі дәуірде әртүрлі графикада жазылған мәтіндерді ғылыми айналымға қосады, ал бұл мәтіндер олардың мазмұнын тарқату жолындағы қажырлы еңбексіз оқырмандар мен зерттеушілердің қалың қауымына қолжетімді болмайды. Сонымен бірге, тарихи және мәдени-этникалық контекстті ескеру жазылған мәтіннің мәнін түсіну үшін міндетті нәрсе болып саналады.

Мәтінді материалдық нысанға айналдыратын әр жазба ескерткіш (кітап, шиыршық қағаз, сына жазу қалақшалары, жазуы бар тасбағандар мен жартастар және т.б.) пен оның мазмұнын қамтитын мәтін, яғни зияткерлік нысан, ерекше «жад орны» немесе, дәлірек айтқанда, «жад қазынасы» болып табылады, ондағы мәтін, тіл, этнос және тарих – біртұтас жүйенің өзара байланысты бөлшектері. Бұл тұрғыдан қарағанда, «жад орны» секілді, мәтін де тарихи оқиғаларды материалдық ортада рәміздік сипатта орнықтырудың тетігі болып табылады. Мұндай ұстаным мәтінтанулық, этнографиялық, археологиялық, тарихи және деректанулық мәліметтердің интеграциясын қамтамасыз етеді.

И.А. Невская
филология ғылымдарының докторы, профессор,
TSJ арнайы шығарылымына жауапты тұлға
ORCID: 0000-0003-0980-0090
E-mail: nevskayairina60@gmail.com

Предисловие

DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-2SI-8-31>

Специальный выпуск журнала *Turkic Studies Journal* (Астана, Казахстан) посвящен теме «Текстология тюркских письменных памятников». Прежде всего, мы хотели бы пояснить наше понимание терминов «текстология» и «тюркские письменные памятники».

Под «тюркскими письменными памятниками» понимаются не только самые древние тексты, написанные на тюркских языках каким-то определенным алфавитом в какой-то определенный период времени. Подобные исследования могут охватывать различные виды письма, на которых памятники были написаны: рунические памятники, тексты на согдийской, уйгурской, манихейской, сирийской, арабской письменности, тексты на брахми и на тибетской письменности, тексты, написанные латинской и армянской письменностью, различными видами кириллического письма и так далее.

«Тюркские письменные памятники» равным образом не ограничены временными рамками только самых первых средневековых письменных документов на тюркских языках. Для нас важен следующий критерий: можно ли исследуемый текст оценить как исторический письменный памятник некоего тюркского языка? Для языков, развивших письменность в весьма обозримом прошлом (например, в девятнадцатом или даже в двадцатом столетии), такими историческими языковыми памятниками являются их первые фиксации или первые публикации на этих языках – материалы, собранные исследователями и записанные разными видами научных транскрипций, а также первые буквари, словари, грамматики или переводы на эти языки религиозных книг миссионерами (например: Библии или Корана).

Мы используем широкое определение термина «текстологии» как научного направления, охватывающего самые различные исследования, которые дают нам возможность прочитать и воспроизвести ТЕКСТ исторического письменного памятника и понять его СМЫСЛ и, тем самым, получить информацию о культуре, истории и мировоззрении этносов – носителей языков, на которых написаны эти памятники.

Текстологические исследования могут быть посвящены решению целого ряда актуальных проблем, которые можно сгруппировать следующим образом:

1) **расшифровка** самого текста, включающая:

- распознавание знаков текстов, особенно тех, которые находятся в плохой сохранности,
- «восстановление» утраченных фрагментов, используя параллельные тексты (текстологическая составляющая в классическом понимании текстологии) и современные технические возможности (спектральный или трехмерный анализ носителя текста: пергамента, бумаги, папируса, фрагментов клинописи, скальных поверхностей и т.д.),
- орфографические особенности используемой письменности (инвентарь знаков, вариативность их форм, их значения, особенности их комбинаторики, правила орфографии),
- транслитерацию и транскрипцию текста памятника,
- исследование его фонетических, морфологических, синтаксических и лексических особенностей,
- перевод и интерпретация текста;

2) **интертекстуальность**, т.е. исследования данного текста в контексте других текстов, включающие:

- определение жанра данного памятника,

- выявление жанровых особенностей, присущих массиву текстов этого жанра,
- выявление общих мест (например: эпических формул в текстах эпосов) и типичных компонентов текста и способов их выражения (например: выражение сожаления в эпитафических текстах),
- сравнение данного варианта текста (например, списка известной сутры) с имеющимися другими для выявления их расхождений и индивидуальных особенностей,
- стемматологию, (от лат. *stemma* – родословное древо), раздел филологической текстологии, занимающийся воссозданием истории текста и построением его генеалогического древа (стеммы) на основе анализа дошедших до нас рукописей и их разночтений, т.е. определение пути появления и дальнейшего развития вариантов текста,
- изучение переводов текста на иные языки и определение оригинального текста – основы для каждого перевода и т.п.;

3) **лингвистические сопоставительные и сравнительно-исторические исследования** на основе текста, направленные на выявление, описание и датировку тех или иных лингвистических явлений, свойственных историческим текстам в определенную эпоху, в родственных и неродственных языках;

4) **историческое и культурологическое толкование** текста, без которого понимание текста часто оказывается невозможным. В свою очередь, письменные памятники дают уникальные и ничем не заменимые сведения «из первых рук» о языке, культуре и истории того или иного народа.

К этому далеко не полному списку комплекса проблем, решаемых текстологией, примыкает **создание электронных корпусов исторических текстов** разных типов. Они также связаны с текстологией двусторонними взаимообуславливающими связями. С одной стороны, создание таких баз невозможно без предварительной текстологической работы по выбору текстов для включения в базу данных, структурированию баз данных в зависимости от их адресатов и поставленных исследовательских задач. С другой стороны, такие базы данных способствуют проведению текстологических исследований и их объективизации на широком и разнообразном текстовом материале, параллельно давая возможность оценить его статистическими методами.

Еще одним, хотя и вспомогательным, но важным аспектом проведения текстологических исследований является включение разнородных сведений и баз данных в единую сеть знаний, которая соединяет отдельные узкоспециальные базы данных по разным дисциплинам и отраслям и позволяет производить поиск по всем ним одновременно. Такие сервисы уже предоставляются некоторыми библиотеками или разрабатываются.

Даже этот краткий обзор тематики и проблематики текстологических и сопряженных с ними исследований показывает, что они все тесно переплетаются между собой и обуславливают друг друга, что иллюстрируют и статьи данного издания.

Спецномер журнала *Turkic Studies Journal* является первой попыткой осуществить данный широкий подход к текстологическим исследованиям на практике. Некоторые статьи, помещенные в него, относятся, на первый взгляд, к областям знаний, достаточно далеким от «чистой», классической, текстологии: наряду со статьями по текстологии древнетюркских и среднетюркских письменных памятников, спецномер содержит статьи, посвященные историческому контексту создания того или иного памятника, а также статьи, посвященные электронным базам письменных тюркских памятников.

Самая обширная из представленных категорий статей – это **текстология древнетюркских письменных памятников**. К ней относятся следующие статьи: статья И.Л. Кызласова *К основам текстологии памятников рунического письма*, статья И.А. Невской,

М.В. Вавулина и Л.Н. Тыбыковой *Новое прочтение надписи Туекта IV (А 88) на основе ее 3D-документирования*, статья Т. Молдабая *Перевод и комментарий к копии «Латафатнаме», написанной древнеуйгурским письмом (из фонда библиотеки «Отырар»)*, статья Р.А. Аваковой, А.А. Авалиева и Е. Баята *Функционирование глагола bol- в аналитических конструкциях в правовых документах уйгурских гражданских актов X-XIV веков*, а также статья Т.З. Қайыркена *Китайская надпись на памятнике Кюль-тегин: историко-источниковедческий анализ*.

Статья И.Л. Кызласова обобщает его многолетние исследования рунических письменных памятников Евразии и представляет основные положения его воззрений на древнетюркские рунические письменные традиции: глубинные корни и изначальная святость древнего проторунического жреческого письма; грамотность и образованность носителей азиатского рунического письма и наследственное существование особого профессионального сословия писцов во Втором Восточнотюркском каганате на Орхоне в первую треть VIII века; свидетельства наличия протографов камнеписных эпитафий – исписанных со всех сторон деревянных стержней; сбережение одного из видов древней обрядовой поэзии – погребального плача – в енисейских эпитафиях, создававшихся с VIII по XII век в Древнехакасском государстве; сохранение в орхонских и енисейских эпитафиях особенно архаичного способа письма по восходящей лесенке (тексты читались от нижней строки к верхней); статус местного рунического письма как официального в Уйгурском и Древнехакасском государствах, принявших манихейство как государственную религию; как следствие, создание в них монашеских общин и распространение грамотности; появление нового вида рунических надписей в дополнение к эпитафийным текстам орхонской и енисейской традиции, писавшихся на стелах, – наскальных религиозных надписей индивидуально молитвенного или широкого проповеднического содержания.

Статья И.А. Невской, М.В. Вавулина и Л.Н. Тыбыковой представляет уточненную интерпретацию рунической надписи Горного Алтая Туекта IV, основанную на данных, полученных с применением метода цифровой фотограмметрии. Она иллюстрирует долгий и полный препятствий путь постижения истинного содержания наскальных надписей Алтая. Традиционные методы изучения рунических памятников Алтая, такие, как контактный анализ, часто оказываются недостаточно эффективными из-за особенностей алтайских надписей. Руны на этих памятниках характеризуются крайне тонкими линиями, мелкими знаками, частичной разрушенностью поверхностей, а также наличием петроглифов различных эпох. С 2017 года авторами статьи применяются трехмерные методы документирования, обеспечивающие высокую степень детализации фиксации каждого знака. В процессе анализа трехмерных данных авторами были выявлены и исправлены некоторые ошибки в первоначальном прочтении и интерпретации надписи Туекта IV (знаки 1-16), была достигнута более точная идентификация знаков всей начальной части второй строки, охватывающей первые 21 знак, и предложена возможная интерпретация срединных фрагментов надписи (знаки 17-23), ранее ими не прочитанных. Вероятная расшифровка символов второй строки надписи также позволила скорректировать ранее предложенные коллегами-тюркологами прочтения и интерпретации текста. В результате в данной статье удалось сформулировать новую, более обоснованную, интерпретацию всей надписи, а также расширить известный тюркологам словарный состав древнетюркского языка за счет обоснованного прочтения глагола *s(ä)č-l(i)n-* ‘выбираться, быть избранным’, ранее не фиксировавшегося.

Статья Т. Молдабая дает перевод книги «Латафатнама», копии кабульской версии, написанной древнеуйгурским письмом, которая хранится в фонде библиотеки

«Отырар» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Текст состоит из 56 страниц и 313 строк. В этом памятнике отразились языковые особенности древнетюркского языка эпохи Караханидов. В эпоху создания «Латафатнама» автора Ходжанди, как правило, использовалось общее литературное койнэ, которое было смешано с местными диалектами и было более широко распространено, чем предшествовавшие литературные языки. Диалектная основа этого койнэ была иной, чем, например, языка «Кутадгу билиг» и «Атабат ул-хакаик». В процессе проведенного исследования автором статьи было установлено, что языком, наиболее близким к языку «Латафатнама», является хорезмский тюркский. Целью исследования был перевод книги, её комментирование и введение текста в научный оборот. В процессе исследования проведён анализ истории изучения памятника и связанных с ним исторических личностей, а также предложены отдельные научные интерпретации. Исходя из строк «*Tabī' atdın ıķardım naẓm bisyār / acunda bulmadım ikev ħaridār* (Я написал много стихов, отражающих мою природу, но я не нашел двух адресатов в мире)», автор статьи предположил существование и иных трудов Ходжанди, тем самым расширив круг авторов, писавших литературные произведения той эпохи.

Статья Р.А. Аваковой, А.А. Авалиева и Е. Баята рассматривает функционирование глагола *bol-* в составе аналитических конструкций юридических и правовых документов на материале уйгурских гражданских актов X-XIV вв. Основное внимание авторов было сосредоточено на исследовании фразеологических сочетаний и семантики выражений с данным глаголом, который, в свою очередь, выполняет основную функцию формирования юридической модальности, предикативных отношений и типовых формул деловой письменности древнеуйгурского языка того периода. В работе использованы тексты уйгурских гражданских актов периода X-XIV веков, охватывающие договоры купли-продажи, долговые расписки, брачные контракты и прочие юридические документы, что попутно дает читателю возможность познакомиться с правовыми нормами того времени. Авторы впервые провели комплексный анализ функционирования глагола *bol-* в уйгурских гражданских актах. Было установлено, что глагол *bol-* активно используется как вспомогательный глагол, сочетаясь с существительными, прилагательными и деепричастиями в аналитических конструкциях, создавая устойчивые юридические клише.

Статья Т.З. Қайыркена посвящена историко-источниковедческому анализу китайской надписи на памятнике «Кюль-тегин». Памятник Кюль-тегину – один из важнейших источников информации по истории древних тюрков и их дипломатических отношений с Китайской империей в раннем средневековье. Стела была воздвигнута в 732 году в честь Кюль-тегина, сына основателя Второго Тюркского каганата Ельтериса Кутлук-кагана. На трех сторонах стелы находится текст на древнетюркском языке, а на четвертой стороне – на китайском. Они повествуют об истории древнетюркских каганатов, их отношениях с другими древними государствами, а также о междоусобной борьбе тюркских племенных союзов. В статье представлена новая уточненная реконструкция китайского текста, а также перевод его «восстановленных» фрагментов. Китайский текст содержит детализированные сведения о времени, месте, исторических лицах и событиях, что позволяет использовать его для верификации других источников, в частности, древнетюркского текста на этой же стеле. Автор статьи раскрывает взаимосвязь трех источников информации о событиях, описываемых в надписи Кюльтегина: традиционных китайских хроник, древнетюркской рунической надписи и китайского текста памятника, которые в совокупности дают достаточно достоверную информацию об истории древнетюркских каганатов и их отношениях с другими древними государствами.

К текстологии среднетюркских письменных памятников относятся статьи К.К. Аубакировой и М.М. Исахановой Кырджа *Текстологический анализ рукописи «Китаб Мукаддима» на мамлюкско-кыпчакском языке (XV век): на основе версии Айя-София MS 1451 и «Фикх ханафи» MS 721* и К.Б. Султанбека *Медицинская рукопись “Kitāb-ı ‘ilm-i tıbb”*: транскрипция, основы научного и текстового анализа.

В статье К.К. Аубакировой и М.М. Исахановой Кырджа *Текстологический анализ рукописи «Китаб Мукаддима» на мамлюкско-кыпчакском языке (XV век): на основе версии Айя-София MS 1451 и «Фикх ханафи» MS 721* рассматривается один из религиозных памятников на среднетюркском, а именно кыпчакском, языке, написанный арабской графикой в эпоху мамлюков. В статье рассматриваются рукописные версии текста «Китаб Мукаддима», переведенные на мамлюкско-кыпчакский язык исламским учёным Абу Лайсом ас-Самарканди, выходцем из города Самарканд, включая ранее не введенную в научный оборот египетскую версию, о которой в тюркологической науке имелось очень мало сведений. В результате исследования было проведено подробное описание вновь выявленной египетской версии рукописи, её сравнение с ранее известной стамбульской версией; а главное – рукопись была введена в научный оборот. В результате текстологического анализа было установлено, что рукопись относится к мамлюкско-кыпчакской письменной традиции. Особенности письма и графические характеристики памятника позволили авторам установить, что рукопись соответствует образцам, характерным для памятников мамлюкского периода XIII-XV веков. Версия Фикх Ханафи MS 721 можно рассматривать как важный учебный инструмент в исламском медресе, предназначенный для объяснения религиозных текстов на арабском языке в кыпчакоязычной аудитории, что делает данный письменный памятник ценным источником не только по истории общества Египта эпохи мамлюков, но и по истории народов региона Дешт-и Кипчак, находившихся в тесных историко-культурных контактах.

Статья К.Б. Султанбека *Медицинская рукопись “Kitāb-ı ‘ilm-i tıbb”*: транскрипция, основы научного и текстового анализа представляет транскрипцию первых двух страниц данной чагатайской рукописи, их текстологический анализ и индекс-словарь первой страницы текста. Историческая эпоха тюркских народов XV-XX веков широко известна под названием «чагатайский период». Несмотря на преобладание религиозных сочинений, в данную эпоху также создавались тексты, относящиеся к различным областям знаний. Медицинская рукопись «Kitāb-ı ‘ilm-i tıbb» хранится в Национальной академической библиотеке Республики Казахстан, имеется её кодикологическая характеристика, но данное произведение до настоящего времени не было введено в научный оборот. Это частично делает реферируемая статья. Было установлено, что данное произведение является одним из наиболее объёмных медицинских памятников средневековой тюркской письменности. Ее полная расшифровка и текстологическая обработка значительно расширят наши знания о медицине и медицинской терминологии той эпохи.

Две очень интересные статьи направлены на то, чтобы поставить **тюркские письменные памятники в исторический контекст**: статья Э.Р. Усмановой, Р.М. Жумашева, Г.Т. Едгиной и И.П. Панюшкиной *Эпиграфический памятник «Карсакпайская надпись» на сопке Алтыныоки в ландшафте военного конфликта 1391 года Амира Тимура* и статья Т.К. Чороева (Чоротегина) *О месте, времени и методе написания труда «Диван лугат ат-турк» Махмуда Кашигари Барскани*.

Статья Э.Р. Усмановой, Р.М. Жумашева, Г.Т. Едгиной и И.П. Панюшкиной представляет собой комплексное междисциплинарное исследование культурно-исторического

комплекса на сопке Алтыншоки (область Улытау, Казахстан), сформированного в контексте военного похода Амира Тимура против хана Золотой Орды Тохтамыша в 1391 г. В центре внимания авторов находится анализ ландшафта военного конфликта как особого историко-культурного пространства. В нем материальные объекты приобретают сакрально-мемориальное значение. Эпиграфический памятник «Камень Тимура», известный как «Карсакпайская надпись», и курган-обоо, на краю которого находится камень с надписью, интерпретируются как взаимосвязанные элементы единого комплекса, сформировавшего «место памяти». Концепция *lieu de mémoire* «место памяти» позволяет «выявить механизмы символического закрепления исторического события в материальной среде. Такой подход обеспечивает интеграцию археологических, исторических и источниковедческих данных в единую аналитическую модель, как отмечают авторы статьи. Можно добавить, что одной из важнейших составляющей данного конкретного «места памяти» является и двуязычная надпись, что закономерно включает и эпиграфические, лингвистические и палеографические данные в скопус анализа, проведенного авторами. Авторами было установлено, что эпиграфический памятник отражает преемственность тюркской письменной традиции в политической культуре эпохи Амира Тимура: с одной стороны, использование уйгурской графики для записи текста на чагатайском языке свидетельствует о сохранении древнетюркской письменной практики в официальной мемориальной коммуникации конца XIV в., а с другой – сочетание арабской формулы и тюркского текста демонстрирует синтез исламской идеологии власти и тюркской государственно-административной традиции. Надпись выполняет функцию политико-мемориального маркера похода Амира Тимура против Тохтамыша в 1391 г. и «выступает материальным инструментом конструирования исторической памяти и символической репрезентации власти в средневековой тюркской политической культуре». В совокупности с курганом, интерпретируемым авторами как ритуальное и теплотехническое сооружение, комплекс Алтыншоки рассматривается как уникальный пример сакрализации пространства военного конфликта, объединяющего тюрко-монгольские традиции, исламскую идеологию и локальные природно-культурные практики освоения степного ландшафта.

В статье Т.К. Чороева (Чоротегина) исследуются место, время и метод написания труда «*Диван лугат ат-турк*» Махмуда Кашгари Барскани методами, в первую очередь, текстологического анализа самого данного произведения. Махмуд Кашгари, выдающийся представитель культуры и науки «Золотой эпохи ислама», родился в семье бека Барсканского (Иссык-Кульского) удела в восточной части Караханидского каганата между 1029-1038 годами; год и место его смерти, к сожалению, неизвестны. Только один из его трудов – «*Диван лугат ат-турк*» – дошел до наших дней, поэтому изучение его творческой жизни и его научного наследия – это сложная задача. Махмуд Кашгари считается первым тюркологом-этнологом, лингвистом и картографом, выходцем из правящей династии мусульманского Караханидского каганата. На основе источниковедческих данных, автор статьи считает, что изучаемый арабографический труд Махмуда Кашгари был написан не в Кашгаре, а на Среднем Востоке, а именно в пределах центральных районов Аббасидского (Багдадского) халифата, подпавшего под политическую зависимость султанов – тюркоязычных Сельджукидов. В статье доказывалось, что 464-469 г.х. / 1072-1077 гг. н.э. были временем написания данного труда. В статье также подчеркивается, что труд Махмуда Кашгари был выполнен не в классическом словарном варианте, характерном для предыдущих арабских словарей, а в уникальном варианте, сочетавшем как словарные и грамматические, так и диалектологические,

этнокультурные и картографические (обобщая, можно сказать, энциклопедические) подходы. Автором также предлагается научной общественности широко отмечать в 2027 году 950-летие со дня завершения Махмудом Кашгари (1077-2027) «Дивана» как важного наследия для научной истории человечества. Это тот случай, когда результаты текстологического и источниковедческого анализа, проведенного Т.К. Чороевым, могут самым непосредственным образом повлиять на современное общественное сознание и культурно-мемориальную практику нашего времени!

И, наконец, две статьи спецномера относятся к категории **создания электронных баз тюркских письменных памятников**: статья М.В. Выжлакова *4ТВ: новый инструмент для изучения тохарских А и древнеуйгурских параллельных текстов* и статья Э. Учара *Разрешение неоднозначности гласных верхнего подъёма (⟨i̇⟩ / ⟨i⟩ / ⟨ị⟩) в OCR-оцифрованных изданиях древнетюркских текстов: слой дизамбигуации, основанный на метаданных издания*.

Статья М.В. Выжлакова представляет 4ТВ – онлайн-корпус, разработанный для исследования тохарского А и древнеуйгурского языков. Его цель – собрать и выровнять тохарские А фрагменты с их древнеуйгурскими (а в дальнейшем и санскритскими) параллелями. Поскольку в существующих цифровых ресурсах тохарские тексты представлены относительно полно, а корпуса древнетюркских текстов остаются неполными, это делает даже частичный параллельный корпус значимым вкладом в сравнительно-сопоставительные исследования и стемматологию буддийских религиозных текстов. В корпусе выравнивание фрагментов осуществляется не на уровне токена – словоформы, а на более высоком уровне из-за отсутствия надежного пословного соответствия. В связи с проблематичностью сегментации по предложениям автором вводится более гибкая единица – «пассаж». Пассажи объединяются в «группы пассажей» для учета различий между манускриптами и затем выравниваются между языками, допуская расхождения, такие, как пропуски и добавления. Такой подход сохраняет связность текста. Попутно заметим, что такое структурирование базы текстов предопределяет и пассаж как единицу сопоставительного анализа между параллельными текстами на разных языках. Корпус включает ряд основных функций (словари, поисковые функции, модули редактирования и полуавтоматическую лемматизацию, возможности дальнейшего пополнения и развития). Как отмечает автор: «В целом, 4ТВ представляет собой масштабируемую платформу, которая может быть использована в будущих корпусных проектах. Он способствует межъязыковым исследованиям тохарских и тюркских языков и расширяет доступ к материалу для лингвистов, включая буддологов.»

Статья Э. Учара рассматривает проблему неоднозначности гласных верхнего подъёма в OCR-оцифрованных древнетюркских текстах, в которых графемное различие между ⟨i̇⟩, ⟨i⟩ и ⟨ị⟩ часто нейтрализуется до ⟨i⟩. Это актуальная проблема для создания баз текстовых данных исторических тюркских языков, которая обусловлена орфографическими особенностями отдельных изданий и вариативностью редакционных традиций. В результате значительная часть исходной графемной информации утрачивается в процессе цифровизации, что снижает надёжность последующего лингвистического и филологического анализа. Для решения данной проблемы в работе предлагается специализированный слой дизамбигуации, интегрированный в двухуровневую систему кодирования TEI-P5 (orig/reg). Он сочетает метаданные конкретных изданий с лингвистически обусловленными правилами, включая лексические списки разрешённых форм, морфологические ограничения, модели гармонии гласных и профили заимствованных слов. Такой подход не скрывает неоднозначность, а сохраняет её в явном виде, обеспечивая доступность для последующего филологического анализа и

интерпретации. Предлагаемый автором способ действия (фреймворк) обладает четырьмя важными преимуществами. Во-первых, он работает непосредственно с «зашумленными» результатами оптического распознавания символов (OCR), что идеально подходит для множества оцифрованных изданий, которые невозможно перенабрать вручную. Во-вторых, он оформляет редакторские решения в виде четких, понятных человеку «профилей издания». В-третьих, благодаря использованию структуры с явно заданными тегами <source> и <cert>, любой шаг по устранению неоднозначности может быть отменен на уровне отдельного токена – возможность, которой мы ранее не располагали. В-четвертых, возможности расширения базы данных: для добавления нового издания достаточно создать соответствующий профиль, не внося изменений в основной алгоритм обработки. Все эти особенности позволяют привести корпуса древнетюркских текстов, полученные методом OCR, в соответствие с современными требованиями цифровой филологии, ключевыми принципами которой являются воспроизводимость результатов и коллективное взаимодействие. Кроме того, данный инструментарий служит отличным дополнением, обогащающим содержательную глубину таких тщательно курируемых ресурсов, как *Тексты доисламского периода: электронный корпус* (VATEC) (Erdal M., Gippert J., Röhrborn K., Zieme P., Nevskaya I., Knüppel M., Özertural Z., Taube J., 2003. *Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus*. [Electronic resource]. Available at: <https://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de>) и *Уйгурский словарь* (*Uigurisches Wörterbuch*) (Wilkins, J. *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2021. 930 p.).

В качестве заключения обзора содержания специального номера журнала *Turkic Studies Journal* мне хочется подчеркнуть, что помещенные в нем статьи наглядно показывают взаимосвязь и взаимообусловленность текста и историко-культурного контекста его создания. Тексты на исторических языках являются наиболее непосредственным и важным источником наших знаний об исторических событиях, языке и культуре создавших их народов. Текстологические исследования вводят в научный оборот тексты, написанные в разные эпохи различными видами письма, которые без кропотливой работы по их расшифровке недоступны широким кругам читателей и исследователей. В то же время учет исторического и культурно-этнического контекста является обязательным для понимания смысла написанного текста.

Каждый письменный памятник, интегрирующий текст как материальный объект (книгу, свиток, папирус, клинописные таблички, стелы и скалы с письменами и т.п.) и текст как его содержание, т.е. интеллектуальный объект, также является своеобразным «местом памяти», или, точнее, «сокровищницей памяти», в которой текст, язык, этнос и история – это взаимосвязанные элементы единого комплекса. С этой точки зрения текст, подобно «месту памяти», также является механизмом символического закрепления исторических событий в материальной среде. Такой подход обеспечивает интеграцию текстологических, этнографических, археологических, исторических и источниковедческих данных.

И.А. Невская
доктор филологических наук, профессор,
ответственная за спецвыпуск *TSJ*
ORCID: 0000-0003-0980-0090
E-mail: nevskayairina60@gmail.com